

De viering van 500 jaar Reformatie in Kampen

door Trudi Brink

Kampen is een stad met een rijk verleden. In 2017 zijn de inwoners daar op verschillende momenten bij bepaald. Zo vonden in de stad, in de maand juni, de Internationale Hanzedagen plaats. Enige tijd later, in september en oktober, stond de Reformatie er als historische gebeurtenis centraal. Kampen werd zelfs toegevoegd aan een lijst van honderd Europese steden, verdeeld over zeventien landen, die de naam European City of the Reformation mogen dragen.¹ Dat de Reformatie nationaal en internationaal zoveel aandacht kreeg, komt doordat het in oktober 2017 precies 500 jaar geleden was dat Maarten Luther zijn 95 stellingen in Wittenberg verspreidde. Dit artikel gaat kort in op de historische achtergrond van deze belangrijke gebeurtenis, voor zover die voor Kampen van belang is. Voorts gaat de tekst over de manieren waarop de herdenking van de Reformatie in Kampen vorm heeft gekregen.

Historische achtergrond

De monnik Maarten Luther heeft nooit kunnen bevroeden dat zijn vraag om een herbezinning omtrent de christelijke leer en de geloofspraktijk zulke gevolgen zou hebben. Laat staan dat deze tot het ontstaan van een nieuwe, protestantse kerk zou leiden. Luther stelde, in zijn stellingen en geschriften, het persoonlijke geloof centraal. Door in de Bijbel te lezen en te bidden, ontwikkelt de mens een relatie met God. De hervormer rekende af met het idee dat het eeuwige leven verdiend moet worden door goede werken te doen of aflaten te kopen. Hiermee ondermijnde Luther de positie en de macht van de kerk. Door de nieuwe leer werden jongere theologen geïnspireerd, onder wie Johannes Calvijn, die in Nederland veel navolging kreeg. De veranderingen die de nieuwe denkbeelden teweegbrachten, beperkten zich echter niet tot het religieuze vlak. Op sociaal en politiek terrein had de Reformatie eveneens gevolgen, aangezien de kerk geleidelijk aan minder invloed kreeg op het denken en het doen en laten van de mensen. Daarnaast misten de

nieuwe ideeën ook op cultureel gebied hun uitwerking niet. Zo werd de Bijbel in vele talen en vormen uitgebracht, zodat de mensen het boek zelf konden bestuderen. De boekdrukkunst kreeg hierdoor een impuls en bleek een belangrijk instrument voor het verspreiden van Luthers opvattingen. Ook verwierf het gezamenlijk zingen van liederen een belangrijke plaats in de eredienst.

De hervormingsbeweging heeft in Kampen haar sporen nagelaten. Zo werden de twee rooms-katholieke parochiekerken, de huidige Bovenkerk en Buitenkerk, ingericht naar protestantse maatstaven. Veel kloosters en kappen werden afgebroken en er ontstonden schuilkkerken voor de mensen die het oude geloof trouw bleven. Politieke en sociale gevolgen waren er eveneens, maar deze gaan te ver voor een behandeling in dit artikel.² De meeste veranderingen voltrokken zich pas vanaf het jaar 1580, net als in de rest van de Noordelijke Nederlanden. Dat is meer dan zes decennia na het jaar waarin Luther, wellicht onbedoeld, het startsein voor de ontwikkelingen gaf. Toch vond er ook in Kampen, juist in de maand oktober van het jaar 1517, een belangwekkende gebeurtenis plaats. Frank van der Pol beschrijft deze in het eerste hoofdstuk van zijn proefschrift *De reformatie te Kampen in de zestiende eeuw*.³

De stad Kampen behoorde in de late middeleeuwen tot het machtsgebied van de bisschop van Utrecht. Deze had het in zijn bisdom niet alleen geestelijk, maar ook wereldlijk voor het zeggen. Op 1 oktober 1517 bezocht de toenmalige bisschop, Philips van Bourgondië, Kampen. Via de houten stadsbrug arriveerde hij met zijn gevolg, honderdveertig paarden en talrijke wagens, bij het tolhuis aan de IJsselkade. Daar kreeg Philips de sleutels van de stad overhandigd. Vervolgens ging de optocht via de Oudestraat naar de Bovenkerk, toen nog Sint Nicolaaskerk geheten. Door middel van een plechtigheid in de kerk droeg de bisschop het wereldlijke bestuur weer over aan de burgemeesters. Uit deze gebeurtenis blijkt wel hoezeer staat en kerk met elkaar verweven waren. Het bezoek van de bisschop aan de stad, inclusief de ceremonie rond de sleuteloverdracht, kan bovendien worden opgevat als een manier om de bestaande verhoudingen te bevestigen: de bisschop is op alle terreinen de baas, maar het stadsbestuur is bevoegd om te handelen namens hem. Ten slotte maakt het verhaal duidelijk dat Kampen in oktober 1517 nog volledig in de sfeer van de middeleeuwse, rooms-katholieke traditie verkeerde. Dit staat in contrast met de situatie in Wittenberg op hetzelfde moment. Net als Van der Pol in zijn proefschrift, besloot de Kamper projectgroep de blijde inkomst van de bisschop te gebruiken als startpunt voor de herdenking van de Reformatie.

De herdenking in vele vormen gevierd

De organisatie van 500 jaar Reformatie vond plaats onder auspiciën van de Historische Vereniging voor de IJsseldelta Jan van Arkel. Een brede werkgroep met personen uit de culturele, maatschappelijke, politieke en kerkelijke geledingen van de stad, hield zich bezig met de totstandkoming van activiteiten.⁴ Als projectleiders fungeerden Jan Bouma en Luthine Postuma-Groen. Aangezien de Reformatie in velerlei opzichten haar sporen heeft nagelaten, was het de bedoeling van de werkgroep om zoveel mogelijk mensen uit de Kamper samenleving bij de festiviteiten te betrekken. De feestelijkheden vingen aan met een historisch schouwspel op 30 september. Het geheel werd afgesloten met een bijeenkomst in de Bovenkerk op 29 oktober. De tussenliggende periode was gevuld met een muzikaal programma, een lezingenreeks en educatieve activiteiten voor jongeren. De activiteiten zijn bekostigd uit bijdragen van verschillende Kamper bedrijven en instellingen.⁵ Hoewel de intocht van Philips van Bourgondië werd nagespeeld op zaterdag 30 september, begon de reis van koetsier Ton Kruithof, de man die veel werk heeft verzet omtrent de optocht met de paarden, eigenlijk al eerder. Op maandagmorgen 25 september startte hij bij de Koggewerf, om later op de dag samen met de bisschop, Luther en een vrouwelijke geestelijke, in Zwolle door de burgemeester te worden ontvangen. Op woensdag arriveerde hij met zijn gezelschap in Deventer, om vervolgens weer terug te keren naar Kampen. Deze reis vond plaats om het karakter van de tocht van de bisschop na te bootsen: Philips deed immers ook meerdere plaatsen aan voordat hij in Kampen aankwam. Ook werd op deze manier publiciteit gegeven aan de intocht in Kampen, later in de week. Van de reis door Overijssel werd namelijk verslag gedaan door RTV IJsselmond, RTV Oost en *de Stentor*, terwijl Bouwmeester Media de online-verslaggeving van het gehele project verzorgde.

Historisch schouwspel

Op zaterdagmiddag 30 september was het werkelijk zover: paarden en wagens, vergezeld door voetvolk, passeerden de stadsbrug en op het Van Heutzplein werd het eerste deel van het schouwspel, getiteld *De sleutels van Campen*, opgevoerd. In het stuk, geschreven door Joeri Pool, speelden bekende Kampenaren een rol. Zo werd het personage van schout vertolkt door burgemeester Bort Koelewijn en dat van bisschop door stadsomroeper Bertus Krabbe. Bij de ontvangst op de kade waren ook de Stichting Kamper Kogge, de Stichting tot behoud van Kamper Botters en de Ridders van de IJssel betrokken. De optocht trok vervolgens door de Oudestraat, rich-

Uitvoering van het schouwspel *De sleutels van Kampen*, 30 september 2017. Foto: Sibilla Horst.

ting Bovenkerk. De stoet werd daar verwelkomd door klokgelui, waarvoor het Kamper klokkenluidersgilde Geert van Wou verantwoordelijk was. In de kerk kreeg het stadsbestuur, op ceremoniële wijze, van de bisschop het bestuurlijke mandaat over de stad terug. In de laatste akte werd de persoon van Luther ten tonele gevoerd. Hoewel dit bezoek van de monnik aan stad en kerk niet op feiten berust en zijn geluid in 1517 in Kampen bepaald nog geen weerklank vond, was hiervoor gekozen om de overgang naar de Reformatie te bewerkstelligen. In de Bovenkerk werd het toneelspel muzikaal omlijst met muziek uit de tijd van de Reformatie door het Kamper vocaal ensemble Kavóca, onder leiding van Luthine Postuma.

Muziek

Op 7 oktober kreeg het muzikale programma een vervolg met een themaconcert 'Luther in de spiegel van zijn liederen', uitgevoerd door het Vocaal Ensemble Magnificat, dat onder leiding staat van Margreth Verboom. De liederen werden afgewisseld met enkele korte lezingen, uitgesproken door kerkmusicus en docent Arie Eikelboom. Een dag later werd in de Burgwal-

kerk de Bachcantate *Du Hirte Israel, höre* van Johann Sebastian Bach ten gehore gebracht. Koor en orkest stonden onder leiding van Bob Vaalburg. Op donderdagavond 19 oktober sloot Quintus aan bij de festiviteiten rond de Reformatie met een voorspeelavond christelijke muziek. Veel muzikleerlingen van het centrum voor kunsteducatie namen deel aan het programma, dat was samengesteld door fluitdocente Krista van den Esker. Ten slotte hield, op 27 oktober, het koor Consensus Vocalis in samenwerking met het Parnassus Ensemble een concert in de Broederkerk. Hierin stond de hymne *Ein feste Burg ist unser Gott* centraal. Maarten Luther schreef de tekst van dit lied. Het geheel stond onder leiding van Klaas Stok.

Lezingen

In de vijf lezingen, georganiseerd door de Historische Vereniging voor de IJsseldelta Jan van Arkel, werd de Reformatie belicht vanuit diverse historische en kerkelijke perspectieven. De meeste lezingen vonden plaats in de Johan van Mulkenzaal van de Stadskazerne. De aftrap, op 3 oktober, werd verzorgd door emeritus predikant Henk de Jong. Hij sprak over *De Moderne Devotie als vernieuwingsbeweging in de IJsseldelta*. In zijn voordracht kwamen de voor-reformatorische ontwikkelingen in de plaatsen Windesheim, Zwolle (Agnietenberg), Deventer en Kampen aan bod. Een week later trad hoogleraar kerkgeschiedenis Erik de Boer aan, met een lezing over *Lucifer en Luther in één en dezelfde*. De vraag hoe Luthers boodschap in Kampen kwam, stond bij hem centraal. Op 17 oktober verhaalde historicus Theo van Mierlo over *Roomse 'upsmuk' versus reformatorische soberheid*. De historicus gaf een genuanceerd beeld over de gevolgen van de nieuwe leer voor de Kamper kerken, kapellen en gasthuizen. Omdat Van Mierlo parttime werkzaam is bij het Stedelijk Museum, vond deze bijeenkomst daar plaats en wel in de Gouden Zaal. Als spreker kon Frank van der Pol, emeritus hoogleraar kerkgeschiedenis en gepromoveerd op de Reformatie te Kampen, vanzelfsprekend niet ontbreken. Op 24 oktober was het zijn beurt met een voordracht getiteld *Kampen, een zich breed oriënterende gereformeerde stad*. Sabine Hiebsch, bijzonder hoogleeraar geschiedenis van het Lutheranisme in Nederland, sloot op 7 november de rij met een lezing over de *Lutherse kerk in Kampen na de Reformatie*. Deze werd, toepasselijk, gehouden in de Lutherse kerk aan de Burgwal.

Educatie

In totaal namen 1095 leerlingen, afkomstig uit het voortgezet en in mindere mate het primair onderwijs, deel aan de activiteiten rond het thema van

Educatieve activiteit in het Stadsarchief Kampen, 17 oktober 2017. Foto: Bouwmeester Media.

de Reformatie. Voor hen werd door Kampen and Beyond een stadswandeling ontwikkeld, die zich afspeelde tussen de protestantse Bovenkerk en de rooms-katholieke Buitenkerk. Hierin vergeleken de leerlingen, door middel van vragen en opdrachten, exterieur en interieur van beide kerkgebouwen met elkaar. Zij werden met hun werk, indien nodig, geholpen door de vrijwilligers van beide instellingen. Hierin vervulden Gerrit Eijlander (Bovenkerk) en Wil van de Ploeg (Buitenkerk) een belangrijke rol. Aanvullend konden er workshops worden gevolgd. Zo ontwierpen leerlingen een persoonlijk zegel in het Stadsarchief en volgden zij een programma met lesbrieven en rondleiding in het museum. Het accent lag bij de laatste activiteit op de twee zalen rond het thema religie, die de stadsgeschiedenis belichten zowel vanuit rooms-katholiek als vanuit protestants perspectief. In de 16de-eeuwse Scheenzaal hielden de leerlingen zich bezig met het bestuur en de rechtspraak van Kampen. In Quintus gingen de jongeren met teksten en slogans aan de slag in workshops handlettering. Reformatorische prenten vormden de aanleiding voor workshops druktechnieken. Ook konden de leerlingen er een lied maken over een onderwerp dat hen bezighield. In het Vestzaktheater

van de Stadsgehoorzaal ten slotte werd de film *Storm* vertoond, die gaat over de 12-jarige zoon van drukker Klaas Voeten. Laatstgenoemde drukt verboden geschriften en wordt hierbij betrappt. Zoonlief Storm moet zijn vader zien te redden.

Afsluiting

Op zondagmiddag 29 oktober vond een interkerkelijke dienst plaats in de Bovenkerk. In deze dienst belichtte hoogleraar kerkgeschiedenis Herman Johan Selderhuis in zijn preek het belang van de Reformatie voor de huidige tijd. Ook de predikanten Jan Bouma (Nederlands Gereformeerd), Barend Kamphuis (Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt) en Gerrit de Fijter (Protestantse Kerk in Nederland) leverden een bijdrage aan de dienst, evenals het Kamper vocaal ensemble koor Kavóca. De dienst, die zeer goed bezocht werd, vormde de afsluiting van de Reformatieherdenking in Kampen.

Noten

1. Zie hiervoor de website: <<http://reformation-cities.org/?lang=en>> (geraadpleegd 22 december 2017).
2. De Kamper samenleving veranderde ingrijpend, zie hiervoor: Frank van der Pol, *De reformatie te Kampen in de zestiende eeuw* (Kampen 1990).
3. Van der Pol, *De reformatie te Kampen*, 17-20.
4. De werkgroep bestond uit de volgende leden: Jan Bouma en Luthine Postuma-Groen (projectleiders), Richard Boddeus, Gerrit de Fijter, Sybren Gerlofsma, Henk de Jong, Bort Koelewijn, Ton Kruithof, Theo Nieuwenhuizen, Margreeth Verboom, Mariëlle van Zanten en Trudi Brink.
5. Naast enkele sponsors die niet met naam genoemd willen worden, hebben de volgende bedrijven of instellingen het project financieel ondersteund: Berghotec, Cultuurfonds Kampen, J. Edink Logistiek B.V., Evenementen Platform Kampen, Gerrit van de Wetering Bouw en Afbouwcentrum Kampen, Green Organics, Heleen van den Bos Hypotheken, Lodewijk Assurantien, Postuma AGF, Prins Bernard Cultuurfonds, Stichting CAS Kampen, Stichting Vermogensbeheer de Verenigde Gasthuizen, Van der Weerd landbouwmachines, Zalsman B.V.

